

ДО ОРНИТОФАУНИ УКРАЇНСЬКОГО ПОСЕЙМ'Я

В.М. Грищенко, Є.Д. Яблонівська-Грищенко,
В.В. Негода, О.Д. Пруденко

To ornithofauna of Ukrainian part of the Seym river valley. - V.N. Grishchenko, E.D. Yablonovska-Grishchenko, V.V. Nehoda, O.D. Prudenko. - *Berkut*. 10 (1). 2001. - The Seym river is the biggest left tributary of the Desna river. In Ukraine it flows in Sumy and Chernigiv regions (north-east of the country). Data were collected during two expeditions in 2000 and 2001. Materials on some rare and uncommon species are presented. [Ukrainian].

Key words: North-East Ukraine, the Seym river, fauna, rare species.

Address: V.N. Grishchenko, Kaniv Nature Reserve, 19000 Kaniv, Ukraine. e-mail: vitaly@aquila.freenet.kiev.ua.

В основу даної статті покладені матеріали двох експедицій по р. Сейм на байдариці. У 2000 р. експедиція пройшла 6-13.06 від м. Ворожба по р. Вир до впадіння її в Сейм і далі по Сейму до с. Лисогубівка (Білопільський, Путивльський, Буринський, Кролевецький і Конопотський райони Сумської області). У 2001 р. – 13-19.06 від с. Лисогубівка до гирла Сейму і далі по Десні до смт Макошине (Конопотський район Сумської області, Бахмацький, Коропський, Сосницький і Менський райони Чернігівської області). У 2000 р. по Сейму пройдено 132 км, у 2001 р. – 74 км.

Сіра чапля (*Ardea cinerea*). В урочищі Боромля нижче с. Камінь на лівому березі Сейму знаходиться колонія чапель (з 1975 р. зоологічна пам'ятка природи республіканського значення "Урочище Боромля"). 11.06.2000 р. тут було обліковано близько 150 гнізд сірої чаплі та 2 гнізда білого лелеки (*Ciconia ciconia*). Чисельність колонії коливається в незначних межах. У 1986 р. у Боромлі одним з авторів було виявлено 120 гнізд сірої чаплі і 4 гнізда білого лелеки; у 1997 р. – 171 гніздо сірої чаплі і 1 гніздо білого лелеки.

Ця колонія відома вже досить давно. Її виявив ще О. Костюченко (1927) у липні 1926 р. Чаплі загніздилися у старій колонії граків (*Corvus frugilegus*), розширивши їх пустуючі гнізда. Даних про кількість гнізд сірої чаплі автор не наводить, зазначаючи лише, що тут була "огромная колонія", але судячи з того, що в ній гніздилося тільки

кваків (*Nycticorax nycticorax*) не менше 30-40 пар, чисельність чапель, очевидно, була значно вищою.

Велика біла чапля (*Egretta alba*). 9.06.2000 р. одна чапля спостерігалася над Сеймом вище с. Дич, пізніше – ще 3 птахи над луками біля с. Зінове, 10.06 поодинокі птахи двічі зустрічалися на луках поблизу від с. Дич. На очеретяних болотах біля цього села відоме невелике гніздове поселення великих білих чапель (Кныш, Сыпко, 1994). 13-15.06.2001 р. поодинокі птахи неодноразово спостерігалися в околицях сіл Лисогубівка, Таранське, Мельня. 15.06 на одному з озер у заплаві Сейму неподалік від с. Карпенкове відмічені 22 великі білі чаплі, в цей же час поблизу на луках перебували ще 3 птахи. 16.06 окремі білі чаплі кілька разів зустрічалися нижче за течією аж до Батурина.

Бугайчик (*Ixobrychus minutus*). 7.06.2000 р. самець спостерігався в заростях рогузу на р. Вир поблизу від с. Старі Вирки.

Білий лелека. Всього в долині Сейму було зареєстровано 152 гнізда (використані також матеріали з пробної ділянки Мутин програми моніторингу популяції білого лелеки в Україні, див. Грищенко, 1998, 2000). 43,4 % з них побудовані на деревах, 39,5 % – на стовпах, 10,5 % – на водонапірних баштах, 6,6 % – на будівлях. 8,6 % гнізд знаходилися на штучних гніздівлях. Густота населення білого лелеки становила $35,9 \pm 6,6$ пар/100 км² (5 пробних ділянок загальною площею 285 км²).

Успішність розмноження у 2000 р. (3 ділянки) становила $3,09 \pm 0,15$ пташеняти на пару, що брала участь у розмноженні, $3,44 \pm 0,21$ пташеняти на успішну пару, частка неуспішних пар складала $8,73 \pm 0,86$ %. У 2001 р. (3 ділянки): відповідно – $2,64 \pm 0,06$, $3,09 \pm 0,16$, $13,67 \pm 1,96$ %. У 2000 р. 2,2 % лелечих пар виростили по 1 пташеняті, 15,6 % – 2, 42,2 % – 3, 28,9 % – 4, 11,1 % – 5 ($n = 45$), у 2001 р.: 1,9 % – по 1, 24,1 % – 2, 46,3 % – 3, 20,4 % – 4, 7,4 % – 5 ($n = 54$). Нижча результативність розмноження лелек у 2001 р. пов'язана перш за все з холодною і дощливою погодою протягом усього червня. Обидва роки Сейм не розливався.

Чорний лелека (*C. nigra*). Можливе гніздування в лісах на лівому березі Сейму поблизу від сіл Таранське і Карпенкове. 14.06.2001 р. дорослий птах двічі спостерігався над заплавою Сейму між селами Таранське і Мельня. 15.06 бачили, як чорний лелека вилетів з лісу біля с. Карпенкове, сів біля лугового озера і через кілька хвилин полетів назад у ліс. Крім того, в той же день ми кілька разів зустрічали і бродячих птахів: 3 чорних лелеки, а пізніше один кружляли вдень над Сеймом і луками на південь від с. Горохове, через кілька годин 2 птахи відмічені у прибережних чагарниках північніше с. Карпенкове, ввечері 2 дорослих чорних лелеки лаштувалися на ночівлю на сухій верхівці сосни на узліссі невеликого гаю в заплаві неподалік від с. Карпенкове. У 1988 р. чорного лелеку знаходили на гніздуванні в Бахмацькому районі (Марисова и др., 1990).

Малий підорлик (*Aquila pomarina*). 10.06.2000 р. на луках і полях між селами Октабрське, Гвинтове і Нечаївка відмічене незвичайне скупчення хижих птахів. За півтори години, практично не сходячи з місця, ми спостерігали не менше 5 підорликів, скоріше всього малих, 2-3 пари болотяних лунів (*Circus aeruginosus*), самця і 2 самок лугового луня (*C. pygargus*), чорного шуліку (*Milvus migrans*), 3 канюків (*Buteo buteo*). Тут же на луках трималося більше 50

бродячих білих лелек. 14.06.2001 р. малий підорлик спостерігався в заплаві Сейму між селами Таранське і Мельня, 16.06 – над річкою вище с. Дрібці.

Великий підорлик (*A. clanga*). Більш менш достовірно можна стверджувати лише про одну зустріч. 11.06.2000 р. на луках біля західного узлісся Спадщанського лісу (лісовий масив на правому березі Сейму на захід від Путивля) птах сидів на трубі шлюзу меліоративного каналу. Підорлик підпустив на 160 м, і його вдалося добре роздивитися.

Зміїд (*Circaetus gallicus*). 11.06.2000 р. один птах спостерігався у заболоченому вільшанику на південно-західному узліссі Спадщанського лісу, пізніше можливо цей же зміїд відмічений поблизу над луками.

Луговий лунь. 11.06.2000 р. самець спостерігався на луках біля південно-західного узлісся Спадщанського лісу. 12.06.2000 р. самець відмічений на луках біля с. Заболотове, трохи пізніше біля околиці Заболотогого спостерігалася пара птахів. 13.06.2000 р. самця зустріли біля с. Озаричі.

Осоїд (*Pernis apivorus*). 18.06.2001 р. спостерігався над Десною нижче гирла Сейму біля с. Велике Устя.

Чорний шуліка. На Сеймі це досить звичайний вид. Всього протягом двох експедицій зареєстровано 38 особин у 30 пунктах, що становить 1,8 ос./10 км русла. Це, звичайно, занижені дані для заплави в цілому, але вони хоч частково характеризують чисельність виду в регіоні.

Сірий журавель (*Grus grus*). 9.06.2000 р. 3 журавлі спостерігалися біля с. Пересипки. Вони деякий час кружляли над річкою, а згодом зникли десь на правому березі. Цілком можливо, що ці птахи прямували до торфових боліт на північ від с. Волинцеве. Ввечері 10.06 4 журавлі пролітали через Сейм з боку с. Духанівка в напрямку Спадщанського лісу, через деякий час один летів назад. 11.06 один птах годувався на луках вздовж західного узлісся Спадщанського лісу. На галявині серед заболо-

Фото 1. Гніздо водяної курочки в куші водяного хрину. 12.06.2000 р. Стариця Сейму біля с. Любитове.

Тут і далі фото Є.Д. Яблонівської-Грищенко.
Photo 1. An unusual nest of the Moorhen in a solitary bush of *Rorippa amphibia* among the water.

ченого вільшаника знайдено кілька вилиняних журавлиних пер.

Місце гніздування журавлів у Сумському Посейм'ї виявлене в лісах на лівому березі Сейму на південь від сіл Новомутин і Прилужжя (лісовий масив Мутинський бір на північний схід від Конотопа). Всього тут гніздиться не менше 10-20 пар (Грищенко, 1999). За даними М.П. Лаухіна (особ. повід. М.П. Книша), з 1996 р. журавлі гніздяться в невеликій кількості і в Спадщанському лісі. Наведені вище спостереження говорять про те, що ці два осередки пов'язані між собою – птахи можуть перелітати з одного в інший. 27.04.2001 р. над околицею с. Козацьке (південно-східна окраїна Мутинського бору) спостерігалися два журавлі, які летіли в напрямку Спадщанського лісу.

Вище по течії Сейму місця гніздування журавлів відомі також у Глушківському і Львовському районах Курської області (Миронов, 1994).

Водяна курочка (*Gallinula chloropus*). 12.06.2000 р. на стариці неподалік від с. Любитове було знайдено цікаво розміщене гніздо. Воно збудоване не в заростях, а в поодинокому кущику водяного хрину серед води (фото 1). У гнізді знаходилося 6 насиджених яєць.

Кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*). У 1992 р. вперше для лісостепової частини Сумської області гніздо кулика-сороки було знайдено на Сеймі біля с. Озаричі (Лебідь та ін., 1992). Бродячі птахи можуть зустрічатися і значно вище по течії. Так, 27.05.1999 р. і 25.04.2000 р. пари куликів-сорок спостерігалися біля с. Мутин, але гніздування тут не відмічене.

11.06.2000 р. один птах зареєстрований на руслі Сейму вище с. Заболотове. 12-13.06.2000 р. поодинокі птахи неодноразово відмічалися поблизу сіл Озаричі і Лисогубівка.

У 2001 р. нам вдалося встановити основний осередок гніздування кулика-сороки на Сеймі. Це ділянка між с. Мельня і смт Батурина. Тут на значному проміжку села не підходять близько до річки, тому на її берегах порівняно мало людей, а на численних звивинах русла багато зручних місць для гніздування. Це піщані коси, облямовані з боку берега заростями трав'янистої рослинності і чагарників, де дуже зручно ховатися пташенят (фото 2). 15.06 на одній з таких кіс на лівому березі Сейму на північ від с. Карпенкове була виявлена територіальна пара куликів-сорок, яка весь час літала з тривожними криками над спостерігачами. Після тривалих пошуків у траві вдалося знайти пухове пташеня приблизно тижневого віку. 16.06 були виявлені ще 2 територіальні пари на косах – вище с. Дрібці і вище Батурина. Крім того, між Лисогубівкою і Батурином неодноразово зустрічалися групи бродячих куликів з 2-4 птахів (фото 3). Загалом, разом з гніздовими парами, тут трималося не менше 15-20 особин.

Нижче Батурина територіальні пари куликів-сорок не виявлені, та й самі птахи майже не зустрічалися: 16 і 17.06 поодинокі особини спостерігалися біля с. Обмачів, 17.06 – 2 кулики між селами Кербутівка і

Млини, 17 і 18.06 – двічі поодинокі птахи вже біля гирла Сейму.

Малий зуйок (*Charadrius dubius*). Загалом під час двох експедицій зареєстровано 199 особин у 123 пунктах, зустрічальність становить 9,7 ос./10 км русла. Розподіл зуйків був нерівномірним. Весь маршрут ми розбили на три ділянки: від гирла р. Вир до с. Хижки (78 км), від с. Хижки до с. Лисогубівка (54 км), від с. Лисогубівка до гирла Сейму (74 км). Зустрічальність зуйків на цих трьох ділянках становила відповідно 0,6, 18,3, 12,8 ос./10 км русла. Пов'язано це з тим, що вище Хижків було дуже мало придатних для гніздування місць.

Розміри яєць (n = 7, 2 кладки), мм: 28,8 – 30,2 x 21,4 – 22,6 (29,6 x 22,0).

Великий коловодник (*Tringa nebularia*). Кілька разів зустрічалися літаючі особини. 11.06.2000 р. один птах відмічений біля с. Заболотове. У 2001 р.: 15.06 – крик одного птаха на луках на північ від с. Карпенкове, 16.06 – 2 особини біля с. Слобідка, 18.06 – 1 коловодник на Десні біля с. Велике Устя.

Лісовий коловодник (*T. ochropus*). На руслі Сейму лише двічі відмічались поодинокі птахи – 16.06.2001 р. біля с. Слобідка і нижче с. Кербутівка.

Перевізник (*Actitis hypoleucos*). Загалом під час двох експедицій зареєстровано 261 особину у 173 пунктах, зустрічальність становить 12,7 ос./10 км русла. Чисельність перевізників зростала вниз по течії Сейму. На трьох ділянках маршруту (див. вище) зустрічальність становила: 5,5, 12,0, 20,7 ос./10 км русла.

Розміри яєць (1 кладка), мм: 35,5 x 25,3; 34,7 x 25,7; 33,9 x 25,5; 34,4 x 25,5.

Мородунка (*Xenus cinereus*). У 2001 р. на Сеймі в кількох місцях спостерігалися поодинокі птахи: 16.06 – біля с. Обмачів, 17.06 – біля с. Кербутівка, 18.06 – на луках

Фото 2. Гніздовий біотоп кулика-сороки. 16.06.2001 р. Сейм біля с. Дрібці.

Photo 2. Breeding habitat of the Oystercatcher.

біля с. Пекарів. 19.06 на лівому березі Десни біля с. Велике Устя була виявлена група з 6 мородунок, частина з яких активно токували.

Вальдшнеп (*Scolopax rusticola*). 11.06. 2000 р. відмічена “тяга” вальдшнепа над узліссям заплавного вільшаника між селами Заболотове і Червоний Ранок.

Малий крячок (*Sterna albifrons*). Вперше для Сейму і Сумської області невелика колонія була виявлена у 1979 р. на піщаній косі біля с. Мутин (Грищенко, 1988). Протягом 20 років крячки практично щороку гніздилися в цьому ж місці, незважаючи на постійне турбування людьми і худобою. Причина цього, очевидно, полягає перш за все в тому, що це найбільш зручне місце для гніздування на значному протязі русла. Вище с. Камінь великих піщаних кіс взагалі практично немає. Чисельність колонії коливалась у межах 2-7 пар. Пізніше була виявлена ще одна колонія між селами Озаричі і Лисогубівка, де гніздилося в різні роки від 25 до 47 пар малих крячків (Книш, 1994). У верхів'ях Сейму є колонія в кілька десятків пар на водосховищі Курської АЕС (Миронов, 1994).

У 2000 р. першого малого крячка ми зустріли 11.06 біля с. Камінь, близько 10 км від колонії. Крячки гніздилися на тій же ко-

Фото 3. Кулики-сороки люблять відпочивати на корчах серед річки. 16.06.2001 р. Сейм біля с. Митченки.
Photo 3. Resting oystercatchers on a snag.

сі біля Мутина. Тут трималися 4 пари. Було знайдено 3 гнізда (3, 3 і 2 яйця) і 3 гнізда малого зуйка. Кладки малих крячків лежали просто в ямках у піску без будь-якої вистилки (фото 4).

Нижче Озаричів у 2000 р., очевидно, малі крячки вже не гніздилися. Вдруге під час експедиції ці птахи зустрілися нам лише біля с. Лисогубівка. 5 крячків ловили рибу в затоках і відпочивали на корчах. У 2001 р. 13.06 2 малі крячки знову спостерігалися біля Лисогубівки. 14-16.06 по 1-3 птахи неодноразово відмічалися на руслі Сейму між с. Мельня і Батурином, 16.06 на піщаній косі вище Батурина спостерігалося 6 малих крячків, 3 – біля с. Обмачів, 17.06 – 2 птахи між селами Костирів і Кнуті.

Річковий крячок (*S. hirundo*). 12.06.2000 р. два птахи спостерігалися на руслі Сейму біля с. Жолдаки. 13.06 поодинокі річкові крячки неодноразово зустрічалися між Озаричами і Лисогубівкою, 3 птахи відпочивали на корчах біля залізничного мосту поблизу Лисогубівки. 16.06.2001 р. один крячок спостерігався на Сеймі неподалік від с. Карпенкове, 17.06 – 2 птахи між селами Костирів і Кнуті. Нижче Кнутів поодинокі річкові крячки почали зустрічатися на руслі Сейму вже регулярно, залітаючи сюди з Десни.

Білошкий крячок (*Chlidonias hybrida*). 7.06.2000 р. 2 птахи пролітали ввєрх по течії р. Вир біля с. Старі Вирки.

Болотяна сова (*Asio flammeus*). 9-10.06.2000 р. серед осокових та очеретяних боліт на луках лівого берега навпроти с. Харівка виявлене невелике поселення чисельністю не менше 3-5 пар. Птахи були активні протягом практично всього дня, що типово для болотяної сови (Приклонский, 1993; Mebs, Scherzinger, 2000). Відстань між окремими парами становила від кількох сотень метрів до

кілометра. Птахи неодноразово спостерігалися як у польоті, так і на присадах – сухі гілки дерев і кущів та жердини на сінокосах. Одна з сов ганяла болотяного луна. 12.06.2000 р. один птах був виявлений у прибережних верболозах поблизу від с. Заболотове.

Голубий рибалочка (*Alcedo atthis*). Загалом рибалочки зареєстровані у 122 пунктах (по 1-4 птахи, всього 153 особини), що становить 5,9 поселення на 10 км русла. Зустрічальність рибалочок була дещо нижчою в пониззі Сейму, на трьох ділянках маршруту: 6,0, 7,8, 4,5 поселення на 10 км русла.

Жовтоголова плиска (*Motacilla citreola*). 7.06.2000 р. пара зареєстрована на березі р. Вир поблизу від с. Старі Вирки, самець кілька разів спостерігався з їжею в дзьобі. Пізніше самець відмічений нижче с. Старі Вирки в заростях комишу на руслі Виру. В той же день самка годувалася на лататті на руслі річки неподалік від с. Нові Вирки. Невелике поселення жовтоголових плисок з кількох пар є на заболочених луках Сейму біля с. Мутин.

Білобровий дрізд (*Turdus iliacus*). 11.06.2000 р. два співаючі самці відмічені у заболочених вільшаниках на південно-західному узліссі Спадчанського лісу. Пізніше того ж дня співаючий самець зареєст-

рований на березі Сейму біля с. Камінь. 15.06.2001 р. співаючі самці відмічені у двох місцях на луках біля Сейму на північ від с. Карпенкове.

Ремез (*Remiz pendulinus*). Як зазначає М.П. Книш (2001), випадки гніздування цього виду на Сеймі в Сумській області не були відомі. 14.06.2001 р. у чагарниках на березі Сейму неподалік від с. Мельня виявлене гніздо на вербі білій, яке добувала пара птахів ("мішечок" без трубки). Одним з авторів гніздо ремезів, поблизу якого тримався виводок, було знайдене ще влітку 1978 р. на старому руслі Сейму неподалік від с. Мутин. Воно знаходилося на гілках верби, що звисали над водою.

Фото 4. Гніздо малого крячка. 11.06.2000 р. Сейм біля с. Мутин.

Photo 4. A nest of the Little Tern.

ЛІТЕРАТУРА

- Грищенко В.Н. (1988): О гнездовании малой крачки на р. Сейм в Сумской области. - Орнитология. М.: МГУ. 23: 207.
- Грищенко В.М. (1998): До екології білого лелеки в зоні росту чисельності. - Мат-ли III конфер. молодих орнітологів України. Чернівці. 31-34.
- Грищенко В.М. (1999): Рідкісні види птахів Мутинського заказника та його околиць (Сумська область). - Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть. Канів. 110-111.
- Грищенко В.Н. (2000): Белый аист в Сумском Посеймье. - Белый аист в России: дальше на восток. Калуга: Центр "Кадастр". 202-205.
- Книш М.П. (1994): Про охорону поселень рідкісних видів колоніальних птахів у середній течії річки Сейм. - Запов. справа на Сумщині. Суми. 75-76.
- Кныш Н.П. (2001): Заметки о редких и малоизученных птицах лесостепной части Сумской области. - Беркут. 10 (1): 1-19.
- Кныш Н.П., Сыпко А.В. (1994): Большая белая цапля в Сумской области. - Мат-ли 1-ї конфер. молодих орнітологів України. Чернівці. 15-17.
- Костюченко А. (1927): Гнездование кваквы (*Nycticorax griseus*, Briss) в Конотопском округе. - Укр. мисливець та рибалка. 1: 22.
- Лебідь Є.О., Книш М.П., Хоменко С.В. (1992): Фауна та екологія куликів Сумської області. - Проблеми охорони і рац. використання природн. ресурсів Сумщини. Суми. 76-94.
- Марисова І.В., Макаренко М.М., Сердюк В.А. (1990): Черный аист на Черниговщине. - Аисты: распротр., екологія, охрана. Минск: Навука і тэхніка. 221-223.
- Миронов В.И. (1994): Редкие птицы долины Сейма. - Заповідна справа на Сумщині. Суми. 84-87.
- Приклонский С.Г. (1993): Болотная сова. - Птицы России и сопредельных регионов. М.: Наука. 313-325.
- Mebs T., Scherzinger W. (2000): Die Eulen Europas. Biologie, Kennzeichen, Bestände. Stuttgart: Kosmos. 1-396.

В.М. Грищенко,
Канівський заповідник, м. Канів,
19000, Черкаська обл.,
Україна (Ukraine).

Орнітологічні спостереження	Беркут	10	Вип. 1	2001	25
-----------------------------	--------	----	--------	------	----

Лелека чорний (*Ciconia nigra*). Волинська обл., Любомльський р-н. 06.2000 р. 2 гнізда біля с. Хворостів, в околицях сіл Хворостів і Руда гніздиться до 4-5 пар.

І.П. Пляшечник

- Дніпропетровська обл., Криворізький р-н. 11.09.2000 р. 10 ad і ім біля с. Маяк. 23.09.2000 р. 1 ос. біля с. Широке.

А.Л. Сальник